

14. Пономарев Я. А. Знания, мышления и умственное развитие / Я. А. Пономарев. – М. : Педагогика, 1967. – 383 с.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Изд. 2-е. – М. : Учпедгиз, 1946. – 704 с.
16. Самарин Ю. А. Очерки психологии ума / Ю. А. Самарин. – М. : Изд-во АПН РСФСР. 1962. – 504 с.
17. Системный подход в современной науке : в кн. Проблемы методологии системного исследования / Под ред. И. В. Блауберга, В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина. – М. : Мысль, 1970
18. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. – М. : МГУ, 1975. – 343 с.
19. Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К. Тихомиров. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 261 с.
20. Эльконин Д. Б., Давыдов В. В. Возрастные возможности усвоения знаний / Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов – М. : Просвещение, 1966. - 442 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены проблемные вопросы учебного биологического содержания в средней школе и в высшем учебном заведении; проанализирован исторический аспект проблемы и предложен авторский вариант перестройки методики обучения биологии, который опирается на современные модели процесса обучения, разработанные в дидактике и педагогической психологии.

Ключевые слова: учебное содержание, диалектическая и формальная логика, абстрактная содержательная модель.

SUMMARY

Problem of learning content of the school biology are considered in this article. A historical aspect of the problem is analyzed. The authors also offer their own way of rebuilding the methodic of teaching biology, which is based on modern models of teaching process developed in didactic and pedagogical psychology.

Key words: learning content, dialectic and formal logic, abstract model of content.

УДК 37.035-053.5+37.064.3

О.С. Шестобуз

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ВИХОВАНOSTІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті розкрито значення культури спілкування як характеристики вихованості молодшого школяра. Проаналізовано вихованість дітей молодшого шкільного віку, яка поєднує такі важливі характеристики особистості, як культура спілкування з оточуючими людьми, культура зовнішності та культура організації повсякденного життя і побуту.

Ключові слова: культура спілкування, молодший шкільний вік, особистість, культура зовнішності, культура організації повсякденного життя і побуту.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної початкової школи є формування в учнів високого рівня життєвої компетентності. Однією зі складових життєвої компетентності дітей молодшого шкільного віку є культура спілкування, наявність якої передбачає готовність школярів до співробітництва з однолітками та дорослими, внутрішнє багатство та моральну вихованість, що забезпечує належний зміст взаємовідносин, толерантне, доброзичливе спілкування, знання правил культури спілкування й керування ними у міжособистісних відносинах.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналіз розвідок психологів і педагогів приводить до висновку, що майже всі дослідження спілкування зорієнтовані на такі напрями: співвідношення суспільних відносин (І.Д. Бех, О.О. Бодальов, І.С. Кон, Д.Б. Паригін); діяльності та спілкування (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєва, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, М.С. Каган, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн); ролі та значення спілкування у формуванні та життєдіяльності особистості (В.С. Грехнев, А.Б. Добрович, В.А. Кан-Калик, О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, Н.В. Кузьміна). Однак науковці і практики недостатньо уваги приділяли вивченню проблеми культури спілкування як характеристики вихованості молодших школярів.

Мета статті – розкрити значення культури спілкування як характеристики вихованості дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому обумовленні педагогіки співробітництва безумовне лідерство належить Ш.О. Амонашвілі, праці якого являють собою синтез соціальної психології та гуманістичної педагогіки. За його словами, саме гуманістична педагогіка здатна добровільно налаштувати дитину на виховання, викликати у неї прагнення – несвідоме та свідоме – «виховуватися, бути вихованим». Педагогічне спілкування він називав «китом», на якому тримається все виховання [1].

За твердженням І.Д. Беха молодші школярі поступово опановують своєю поведінкою, починаючи стриманіше виражати свої емоції – невдоволення, роздратованість, заздрість, коли перебувають у класному колективі, оскільки нестриманість у вияві почуттів одразу викликає зауваження, піддається обговоренню й осуду. Опановуючи здатністю володіти своїми почуттями, молодший школяр проявляє свій гнів не стільки в моторній формі (у бійці), скільки у словесній (осуд, сварка);

з'являються нові відтінки у вираженні почуттів (іронія, насмішка, сумнів). У дітей молодшого шкільного віку розвиваються вищі почуття – естетичні, соціальні. Особливу роль відіграє формування моральних почуттів: почуття товариськості, відповідальності за клас, співчуття до горя навколишніх людей, занепокоєння через несправедливість тощо. При цьому формуються такі почуття внаслідок конкретних впливів, спостереженого вчинку, враження від слів учителя. Важливо пам'ятати, що коли молодший школяр дізнається про норми поведінки, то слова вихователя він сприймає лише тоді, коли вони емоційно його зачіпають, коли він безпосередньо відчуває необхідність чинити так, а не інакше.

Новим джерелом виникнення у молодшого школяра різних переживань, є не тільки навчання, а й колектив класу, з яким встановлюються нові соціальні зв'язки. Такі зв'язки виникають на основі різноманітних видів спілкування, зумовлених діловими взаєминами під час виконання доручень, загальною відповідальністю за дії класу, взаємною симпатією тощо. Так зване емоційне зараження буває і в колективі молодших школярів, однак воно великою мірою визначається характером суспільної думки класу як певного виду емоційного ставлення до фактів шкільного життя, доволі стійкого і небайдужого для його учасників [2, 97–98].

На думку М.І. Лісіної дитина, яка має потребу у спілкуванні, залюбки вступає у взаємодію з оточуючими людьми, жваво реагує на їхні вчинки і постійно намагається привернути їхню увагу до себе, з'ясувати, як дорослі ставляться до неї, як оцінюють її дії. Виникнення потреби у спілкуванні, його глибина та змістовність – найважливіші умови правильного психічного розвитку дитини. У сприятливому випадку воно забезпечує природне сприйняття дітьми прикладу оточуючих людей, готовність перебудовувати свою діяльність так, як пропонують їм оточуючі. Маючи потребу у спілкуванні, діти прагнуть до самовираження, вони активні та контактні. І, навпаки, недостатньо виражена потреба у спілкуванні робить дитину замкнутою, пасивною, яка тяжко піддається вихованню. Тому першочергове завдання в успішному вихованні дитини – налагодження зв'язків з нею. Гарні взаємовідносини, прихильність дитини до дорослих, любов до них одночасно являють собою і умову, і результат виховання [4, 9].

Ж. Піаже у спілкуванні індивіда виділяв і протиставляв стосунки дітей з однолітками системі стосунків у системі «дорослий-дитина». Учений

обстоював таку позицію, що стосунки між дитиною й дорослою людиною, наскільки б демократичними вони не були, завжди зберігають ієрархічність і несиметричність. Зовсім інше – стосунки в групі однолітків. Особливою перевагою групи однолітків він вважав рівноправні стосунки між дітьми. Він був переконаний, що тільки в спілкуванні дітей, завдяки поділу поглядів між рівними, розвиваються такі якості: вміння стати на позицію іншого, критичність, терпимість тощо [7, 122].

Б.В. Бушелева стверджувала, що особистість як суб'єкт спілкування характеризується цілим рядом якостей, серед яких значне місце належить вихованості. Вихованість являє собою складне морально-психологічне утворення, в якому органічно поєднуються такі важливі характеристики людини, як культура спілкування з людьми, культура зовнішності і культура організації повсякденного життя та побуту. Взаємодія людей у процесі спілкування являє собою вираження їх взаємовідносин [6, 133].

В.М. М'ясищев відмічав, що взаємодія зовнішньо регламентується, відношення виражається в ній у відрегульованій соціальними вимогами формі, що вимоги дисципліни і соціальних форм поведінки (конвенціональних норм – пристойності, такту, етикету) не допускають безпосереднього прояву відносин. Ці правила і норми не є довільно встановленими. Вони склалися та відшліфовувалися у багатовіковому досвіді людства. У процесі розвитку людського суспільства, зміни матеріальних і культурних умов його життя, норм поведінки й спілкування поступово втрачали початковий зміст і здобували форму умовностей [5].

Однак їх значення як засобу підвищення ефективності спілкування при цьому не зникло: вони, зазначав І.С. Кон, полегшують взаємодію людей. Знання цих норм і звичне дотримання їх людиною у повсякденному житті може розглядатися як культура спілкування [3].

На думку Б.В. Бушелевої, формування дитини як суб'єкта спілкування з необхідністю припускає засвоєння нею форм і норм оптимального контакту і взаємодії між людьми, тобто виховання культури спілкування. Оскільки більшість норм і правил культури спілкування впливають з морального ставлення людини до людини, тому головним у вихованні культури поведінки у школярів є формування її моральних основ.

Однак далеко не всі моральні характеристики людини мають прямий і безпосередній вихід у культуру поведінки. Тому робота з виховання цієї

якості особистості включає в себе формування таких моральних рис (і відповідних їм понять), які умовно можна назвати установлювальними по відношенню до культури поведінки, і які виражають загальну позицію особистості по відношенню до інших людей. У широкому значенні – це почуття гуманізму, колективізму, у безпосередньому співвіднесенні з культурою поведінки – повага до людей, доброзичливість, увага, застережливість, терпимість, чуйність, а також скромність і почуття власної гідності. У сукупності ці якості складають таку характеристику особистості, яку в цілому можна назвати позицією відкритості. Позиція відкритості і є та моральна установка, яка багато в чому визначає культуру спілкування людей.

Формування зазначених рис особистості, як зазначала Б.В. Бушелева, є обов'язковою передумовою виховання культури поведінки, однак воно автоматично не дає ефекту вихованості. Тому важливим завданням початкової школи є ознайомлення учнів з пристойностями, виховання ввічливості і тактовності як основного стрижня культури спілкування. Людство в цілому, окремі народи та інші спільноти виробили певні умовні форми вираження позитивного відношення до людини, які називаються пристойностями.

Пристойності регламентують поведінку людей у деяких найбільш типових ситуаціях людського спілкування. Так, у пристойностях фіксуються прийняті в даному суспільстві форми привітання, звертання людей один до одного, надання деяких послуг, використання формул вдячності та вибачень. Пристойностями диктується церемоніал знайомства та представлення, деякі правила бесіди, поведінки у суспільних місцях, відносини між чоловіками та жінками тощо. Поняття «пристойності» органічно пов'язане з поняттям ввічливості, якості, в основі якої лежить почуття власної гідності і чуйне ставлення до людей, яке виражається стриманістю, коректністю і делікатним відношенням до оточуючих. Ввічливість – це риса особистості, основний зміст якої складає звичка дотримання пристойностей [6, 135].

Оскільки стиль і спосіб виконання загальноприйнятих правил поведінки залежать від конкретних обставин спілкування та особистих особливостей тих, хто спілкується, то можна виділити різні відтінки ввічливості: коректність (в деякій мірі офіційна ввічливість), чемність (шаноблива ввічливість, наприклад, по відношенню до старших, до жінки), люб'язність (ввічливість з підкресленим бажанням бути приємним

партнеру по спілкуванню), делікатність (ввічливість у поєднанні з особливою м'якістю, тонкістю в розумінні інших людей). З ввічливістю тісно пов'язана тактовність – більш високий і складний компонент культури спілкування, який характеризує її глибинні шари. Тактовність припускає не тільки знання і дотримання пристойностей, але й розвинуте почуття міри, здатність до орієнтування і до співвіднесення своєї поведінки з конкретними обставинами. Ця якість займає проміжне, зв'язуюче положення між ввічливістю і тими моральними рисами особистості, які ми називаємо установлювальними по відношенню до культури поведінки. Дотримання пристойностей, прояв ввічливості і тактовності часто обумовлюються конкретними ситуаціями, в яких протікає спілкування. Тому ознайомлення учнів з пристойностями і нормами ввічливості доцільно здійснювати на основі ситуаційного принципу, особливо в молодшому шкільному віці.

Відносини з близькими і добре знайомими людьми Т. Шибутані називав первинними (тісні контакти, «обличчям до обличчя»), всі інші – вторинними. Ці види відносин він вважав не окремими категоріями, а полярними типами на шкалі відносин: між ними є проміжні види, межі чітко не проглядаються. Ступінь життєвої та психічної близькості при різних типах відносин визначається як соціальна дистанція між індивідами. При мінімальній дистанції уявлення про партнерів по спілкуванню високо індивідуалізоване, спілкування менш інструментоване, більш раптове. Тут визначальними моментами поведінки є ті моральні якості, про які мова йшла вище, – чуйність, тактовність тощо. З мірою збільшення соціальної дистанції поведінка у процесі спілкування все більш жорстко регламентується, формалізується [6, 136].

Однак протиставляти первинні відносини вторинним не варто. В умовах комунікації з малознайомими і незнайомими людьми (а саме така природа більшості контактів в сучасному суспільстві) дотримання конвенціональних норм при певному придушенні внутрішніх імпульсів та особистісних переваг грає позитивну роль. Нічого не знаючи про оточуючих, їхні особистісні орієнтації, смаки, домагання, тим не менш, можна легко і продуктивно спілкуватися з ними та досягати згоди саме завдяки конвенціональним нормам. Розуміння (а точніше, відчуття) залежності між соціальною дистанцією та характером спілкування,

А.С. Макаренко називав це умінням орієнтуватися, є, таким чином, обов'язковою ознакою культури спілкування [6, 138].

Спілкування з близькими людьми припускає знання і виконання правил пристойностей в різних ситуаціях: поведінка серед рідних та близьких; поведінка в колі товаришів, сусідів, друзів. Спілкування з незнайомими людьми вимагає знання специфіки норм поведінки в різних обставинах: на вулиці, у транспорті, в місцях загального харчування, в місцях розваг та видовищ (театри, концертні зали, філармонії, стадіони), будинках відпочинку тощо.

Важливе місце в роботі з формування вихованості займає виховання культури мовленнєвого спілкування. Цей термін Б.В. Бушелева трактувала ширше, ніж поняття «культура мовлення». Культура мовлення – це один з необхідних компонентів культури мовленнєвого спілкування. У якості інших компонентів можна назвати техніку використання ритміко-інтонаційних засобів мовлення (володіння голосом, темп мовлення, стиль вимови тощо), вміння зав'язати і підтримувати бесіду, вести дискусію, полеміку; міру і смак у використанні елементів комічного; знання та дотримання деяких правил, які стосуються специфічних форм мовленнєвого спілкування, зокрема, – етикет телефонної розмови, етикет особистого переписування, етикет публічного виступу. Мова – головний, проте не єдиний засіб спілкування.

Особливу комунікативну систему складають постава, жести, міміка. Структурні одиниці цієї кінетичної (рухової) мови – кінеми (кінема привітання, кінема уваги, кінема презирства тощо). Роль кінетичної мови у спілкуванні досить велика. Правильного мовлення і володіння мовою дітей навчають з ранніх років, кінетична мова ж засвоюється в основному шляхом стихійного наслідування і часто буває мізерною та невиразною, що дуже збіднює комунікативні можливості дитини. Тому дослідник вважала, що доцільним та необхідним включити в роботу з виховання культури спілкування формування культури жестів, міміки та інших «навколлінгвістичних» засобів [6, 140].

М.І. Лісіна зазначала, що у процесі спілкування людей один з одним створюються також оптимальні можливості для самопізнання та самооцінки. Людина може співставити свої дії з діями інших людей під час спілкування: у неї з'являється можливість дізнатися, як вони оцінюють їх. Саме тому,

бажаючи розібратися в собі, своїх діях та вчинках, людина прагне до спілкування з іншими людьми. Спілкуючись з ровесниками, дитина співставляє себе з ними. Старші діти та дорослі є для неї взірцем того, як варто діяти. А в цілому контакти з дорослими та однолітками забезпечують дитині постійний контроль за своїми успіхами та досягненнями.

Дитина приходить у світ, який багато в чому створений працею попередніх поколінь, щоб продовжити справу, яку розпочато до неї. Замість сліпого прилаштування до свого середовища, у дітей спостерігається розумно направлене дорослими оволодіння багатим досвідом батьків, його активне засвоєння. Головне, чим оволодіває дитина, за твердженням Л.С. Виготського – вищі психічні функції: уміння вільно і помірковано сприймати світ, розумно контролювати свою поведінку, осягати за допомогою абстрактного мислення приховану від почуттів потаємну сутність речей, виражати у знаках усного та писемного мовлення результати невтомної праці пізнання [4, 11].

У людини потреба в самопізнанні та самооцінці є глибоко духовною, а зв'язки з близькими та іншими людьми мають соціальний характер. Вищі форми взаємовідносин людей – доброта, гуманізм, патріотизм самі по собі не народжуються, і обов'язок вихователя допомогти дитині сформувати їх у себе. Потреба дітей у спілкуванні також не з'являється автоматично. Вона формується у них поступово і в залежності від умов існування. Значна роль у становленні та подальшому розвитку потреби належить впливу оточуючих людей, передусім – близьких дорослих. Пестячи дитину, радячись з нею, обговорюючи її вчинки, оцінюючи взаємовідносини з друзями, дорослі вперше відкривають для неї радість пізнання, підтримки. В результаті таких впливів дорослих дитина поступово починає все більш усвідомлено прагнути до спілкування, цінувати його та дорожити їм.

Висновки. Культура спілкування є важливою характеристикою вихованості молодших школярів. Вихованість дітей молодшого шкільного віку – складне морально-психологічне утворення, яке поєднує такі важливі характеристики особистості, як культура спілкування з оточуючими людьми, культура зовнішності та культура організації повсякденного життя і побуту. Ознайомлення учнів початкової школи з пристойностями, виховання у школярів ввічливості і тактовності як стійких рис особистості, ознайомлення їх із соціально утвердженими нормами поведінки в різних

ситуаціях суспільного та особистого життя, вироблення звички дотримання цих норм є конкретними завданнями формування культури спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : Навч.-метод. посібник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М., 1978. – 367 с.
4. Лисина М. И. Воспитание детей раннего возраста в семье / М. И. Лисина. – К. : О-во «Знание» УССР, 1983. – 48 с.
5. Мясищев В. Н. Личность и неврозы / В. Н. Мясищев. – Л., 1960. – 420 с.
6. Проблемы общения и воспитание : Сб. статей. / Отв. ред. Х. Й. Лийметс. – Ч. I. – Тарту : ТГУ, 1974. – 209 с.
7. Цукерман Г. А. Введение в школьную жизнь. Программа адаптации детей к школе / Г. А. Цукерман, К. Н. Поливанова. – М. : Генезис, 2003. – 128 с.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыто значение культуры общения как характеристики воспитанности младшего школьника. Проанализирована воспитанность детей младшего школьного возраста, которая объединяет такие важные характеристики личности, как культура общения с окружающими людьми, культура внешности и культура организации повседневной жизни и быта.

Ключевые слова: культура общения, младший школьный возраст, личность, культура внешности, культура организации повседневной жизни и быта.

SUMMARY

The value of culture of intercourse as descriptions of breeding of junior schoolboy opens up in the article. Breeding of children of midchildhood, which combines such important descriptions of personality is analysed, as a culture of socializing with surrounding people, culture of exterior and culture of organization of everyday life and way of life.

Key words: culture of communication, mildchildhood, personality, culture appearance, culture of everyday life.

УДК 74.262.21.

С.М. Шумигай

Національний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова

ІСТОРИЗМИ І РОЗВИТОК МАТЕМАТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

У статті розкрито зміст понять «інтерес», «пізнавальний інтерес», «здібності», «математичні здібності». Показано взаємозв'язок між здібностями та інтересом; розглянуто один із можливих шляхів розвитку інтересу, а отже, і здібностей учнів – використання історизмів на уроках математики у школі.

Ключові слова: математичні здібності, історизм, інтерес, пізнавальний інтерес, здібність.

Наше сьогодні показує різке зниження інтересу учнів до навчання, зокрема, до вивчення математики. Тому вчителі повинні всіма можливими способами викликати, підтримувати та розвивати інтерес до навчання.